

NAVOIY QALAMIDA BARKAMOL AYOL TIMSOLI

Ziyoda G'afforova

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),

"Shuhrat" medali sohibasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14886667>

Annotatsiya: Ma'ruzada buyuk o'zbek shoiri va mutafakkiri Alisher Navoiy asarlarida ayollar timsoli orqali komil inson g'oyalari targ'ibining ayrim jihatlarini o'rganiladi. Buning uchun uning xalq orasida hikmatli so'zga aylanib ketgan bir necha bayti sharhlanadi, shuningdek, "Hayrat ul-abror", "Saddi Iskandariy", "Tarixi muluki Ajam" asarlaridagi ba'zi xotin-qizlar timsollari tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, ayollar timsoli, komil inson g'oyasi, hikmatli so'z, bayt, hikoyat, "Hayrat ul-abror", "Saddi Iskandariy", "Tarixi muluki Ajam".

Аннотация: В докладе изучаются некоторые стороны пропаганды идеи совершенного человека на основе толкования образов женщин в произведениях великого узбекского поэта и мыслителя Алишера Навои. Для этого комментируются некоторые бейты, ставшие афоризмом среди народа, а также анализируются образы женщин в произведениях как "Смятение праведных" ("Хайрат ул-абрар"), "Стена Искандера" ("Садди Искандари"), "История стран Аджам" ("Тарихи мулуки Аджам").

Ключевые слова: Алишер Навои, образ женщин, идея комил инсон ғояси, ҳикматли сўз, байт, ҳикоят, "Ҳайрат ул-аброр", "Садди Искандарий", "Тарихи мулуки Ажам".

Ayol ma'naviyati – oila ma'naviyati tushunchasining asosiy uzviy qismi, degan gap.

Farzandni kamolga yetkazish oilaviy tarbiyani to'g'ri yo'lga qo'yishdan boshlanadi. Oiladagi o'g'il-qizlarimizning qanday insonlar bo'lib yetishishi hammadan burun ayollarimizga bog'liq.

Buyuk ma'rifatparvar bobomiz Abdurauf Fitrat bundan bir asr ilgari, aniqrog'i, 1914 yili chop etilgan "Oila yoki oila boshqarish tartiblari" degan asarida "Ma'lumki, odam birinchi tarbiyani onasining bag'rida oladi. Shu narsa muqarrarki, birinchi tarbiya (oila tarbiyasi) tarbiyaning eng muhimi hisoblanadi. Uning ta'siri odam tabiatiga mustahkam o'mashadi,"- deb yozadi.

Bu satrlar har bir ona gardaniga buyuk vazifa va mas'uliyat yuklaydi.

Demak, ona – tarbiyaning asosiy mehvari. Lekin hammaga ayon bir gap ham bor-da: avvalo, tarbiyachining o'zi tarbiyalangan bo'lishi kerak.

XIX asr ikkinchi yarmi – XX asr boshlarida yashagan buyuk tatar ma'rifatparvari Rizouddin ibn Faxruddin "Oila" asarida: "Har bir xotunning aqlini o'lchamoqchi bo'lsangiz, uning qo'l ostidagi bolalariga boqing!"- degan fikrni keltiradi.

Bola dunyoga kelgan kundan ona bag'rida o'sa boshlaydi. U ilk so'zlarni volidasining erkalashlaridan eshitadi.

Buvilarimiz, onalarimiz qizlarimizga Komila, Kamola ismlarini qo'yishadi. Arabchadan kirib kelgan bu so'zlar yetuk, to'liq, kamchiliksiz degan ma'nolarni anglatadi.

Bugun kunda oliy ta'lim va maktablarimizda "Tarbiya" fani o'qitilyapti. Yosh avlodni mukmal shaxs, ya'ni komil inson qilib tarbiyalash bosh maqsadimizga aylangan.

Xo'sh, farzandlarimizning komil va komila bo'lib voyaga yetishida kimga tayanamiz? Eng avvalo, onalarimizga!

G'iyosiddin Xondamirning "Makorim ul-axloq" ("Olijanob xulqlar") asari Alisher Navoiyning hayoti, adabiy faoliyatiga to'g'risidagi qimmatli manba hisoblanadi. Unda ulug' shoir va mutafakkir amalga oshirgan obodonchiliklarni o'qirkanmiz, qiziq faktlarga duch keldik.

Yozilishicha, Navoiy Hirotida "Childuxtaron" ("Qirqiz") rabotini qurdirgan. "Rabot" – musofirxona, karvonsaroy degan ma'nolarni anglatadi. Shuningdek, shaharda mavjud bo'lgan "Childuxtaron" ko'prigini ta'mirlatgan. Yana "Childuxtaron" hammomini barpo ettirgan. Bu shundan dalolat beradiki, Navoiy davrida "Childutaron" nomi bilan mashhur joylar ko'p bo'lgan. Shuni ham alohida ta'kidlash kerakki, qirg'iz qiz bilan

bog'liq ma'lumotlar Navoiy zamonasidan oldingi uzoq tarixga borib taqaladi. Azaldan ham ayollarimiz jamiyatning faol qatlami bo'lgani, qirq qizlar bilan bog'liq hikoyatlarda ular vatani himoyasi yo'lida jonini fido qilganlar. Qirq qizlar ma'rifatli ayollar timsoli sifatida ham bugungi xotin-qizlarimizga ibrat maktabi sanaladi.

Navoiyning qator hikoyat va rivoyatlarida komillik qalamga olingan. Ular faqat erkak timsoli orqaligina emas, ayollar misolida ham keng targ'ib etilgan.

Ne-ne ulug'larni, buyuklik darajasiga olib chiqqan ham onalar. Shu o'rinda yana Navoiyning "Saddi Iskandariy" dostonidan bir muhim hikoyatni eslab o'tish – joiz. Asarda Navoiy Iskandarni mukammal inson sifatida tasvirlaydi. Lekin dostonidagi jahongirning onasiga yozgan maktubi berilgan bobda Iskandarday mukammal inson ham o'limi yaqinlashganda o'zini onasi oldida aybdordek bilganini aytadi. "Bir umr sening xizmatini qilsam, bo'lmas edimi?" – deydi.

Garchand Iskandar shunchalik aqlli, dunyo kezgan, mamlakatlar egallagan inson bo'lishiga qaramay, hayotining oxirida uni shunchalik buyuklikka, ulkan zafarlarga musharraf etgan onasi ekanini anglagani va farzand sifatida uning xizmatida bo'la olmaganidan afsuslanishi, o'g'illik burchini ado etolmaganidan o'zini aybdor his qiladi. Shuning uchun u shu maktubi orqali volidasidan kechirim so'raganday, shu tariqa o'ziga-o'zi tasalli berganday bo'ladi.

Asarda Iskandar o'limidan keyin yetti iqlimdan donishmandlar uning onasiga ta'ziya bildirgani kelishgani tasvirlanadi. Shu yo'l bilan shoir onaga baho beradi. Aflotun onaning zamonasining eng oqila va aqlli, sher, yuzlab mard sherlarga barobarligini, Suqrot eng yetuk barkamol odamligini, Balinos hushyor, donoligini, Buqrot tog' kabi vazmin, sabrli, Xurmus bilimdonligini, Farfunyus so'zlari gavhar, purma'noligini, Arastu g'amga bardoshli deya onaga ta'rif berishadi. Mana shu ta'rif zamiridagi fikrlar orqali Navoiy Iskandar onasini zamonasining komila ayoli deb ta'rif berish orqali onalarimizni har tomonlama mukammal bo'lishga da'vat etadi.

"Saddi Iskandariy" dostonida keltirilgan bir hikoyatda bir shohga bitta ustunlik bir uy qurish orzusi tushadi. Xizmatchilari qidira-qidira bir to'g'ri o'sgan baquvvat daraxt topganlar, egasi bir qari kampir bo'lib, yog'ochi uchun haq to'lab bersalar ham ko'ngli to'lmabdi. Nihoyat kampirga yog'och og'irligida oltin tortib beribdilar. Uyni qurib, ichini gavharlar bilan bezatganlardan keyin ustunni ham zarnigor qilganlar. Kunlardan bir kun kampir imoratni tomosha qilishga keladi va yog'ochni o'pib: "Sen to'g'ri bo'lib o'sganing tufayli, o'zingni ham, meni ham oltinga ko'mding!" – degan ekan.

To'g'ri o'sgan chiroyli bir daraxt kishini shunchalik baxtiyor qiladigan bo'lsa, to'g'ri so'z va halol bir odamning qilgan ishi uning fazilatini ta'riflab bitirish mumkinmi? Hikoyatda Navoiy onalar farzandlarini to'g'ri tarbiyalab voyaga yetkazsalar, ular bu ezgu fazilatlar bilan ota onasiga sharaf, jamiyatga katta foyda keltirishlarini daraxtni tikka o'stirgan kampir misolida targ'ib etganining guvohi bo'lamiz.

Bu hikoyatda Navoiy ayol timosida to'g'rilik, rostlik fazilatini ulug'lagan.

Hazrat Navoiy oltmish yillik umri davomida, avvalo, millatimiz, qolaversa, umumbashariyat ma'naviyati va ma'rifati ravnaqi uchun abad ul-abad xizmat qiladigan boy adabiy meros qoldirdi. U barcha asarlarida insoni sharifni ulug'laganiga guvoh bo'lamiz.

Buyuk shoirning falsafiy aqidasi ko'ra, butun borliq, jamiki mavjudot inson tufayli va inson uchun yaratilgan. Shu sabab insonparvarlik uning asarlari bosh g'oyasi hisoblanadi. Shoir komil insonga xos fazilatlarini targ'ib etish bilan birga ayollarda uchraydigan illatlarni ham qattiq qoralagan.

Bu, xususan, "Hayrat ul-abror" dostonida juda kuchli namoyon bo'lgan. Bu asarni, o'ziga xos odobnoma, desa bo'ladi.

Dostonning asosini 20 maqolat tashkil etgan va har bir maqolatda bir muhim hayotiy masala badiiy tahlil etilgan va buning hayotiy tasdig'i sifatida unga bittadan hikoyat ilova qilingan.

Adab xususidagi 6-maqolatga ilova tarzida No'shirvon hikoyasi berilgan. Bu shahzodadagi hayo misolida qizlarimizda undan ham yuksakroq fazilatlar bo'lishi lozimligini uqtiradi. Yozilishicha, No'shirvon bir chamanda gulrux yori bilan suhbat quradi va go'zal tomon qo'l uzata turib, ko'zi birdan nargis guliga

tushib qoladi. U gul No'shivonga odam ko'zini eslatadi. Shunda No'shivon, men beodoblik qilyapman, deb o'ylab, guldan uyaladi va uzatgan qo'lini tortadi.

Bu hikoyatda Navoiy yigit kishida hayo, ibo, uyat tuyg'usini ta'riflash orqali zimdan ayollarimizda bunday fazilatlar ulardan ko'ra ham ko'proq, yuksakroq bo'lishi lozimligi g'oyasini ilgari suradi.

Navoiy "Tarixi muluki Ajam" asarida otasiga vafo qilmagan qizning ayanchli taqdirini tasvirlaydi. Toyir podshohning "Malika" ismli go'zal qizi bor edi. "Shopur" degan yosh bir podshoh Toyir yurtiga yurish qilib, saroyini qamal qiladi. Malika Shopur ta'rifini eshitib, unga g'oyibona mahliyo bo'ladi. Otasining saroyi darvozalarini ochib berishga imkoniyat yaratadi. Shopur mamlakatni egallab, Toyirni o'ldiradi. Malikaga uylanadi. Bir kuni Malika uxlolmay qiynalganini ko'rganlar podshohga buni bildirishadi. Shopur surishtirsa, bir murud, ya'ni nashvoti bargi to'shak ostida qolgani uchun u shuncha bezovta bo'lgan ekan. Shopur xotinidan: "Seni ne nav' tarbiyat qilibdurlarkim, muncha nozuk bo'lubsen?" – deb so'raydi. Malika otasi uni ilik ustiga novvotni un qilib sepib berib boqqanini aytadi. Shunda Shopur: "Andoq parvarish bergan otag'a ne vafo qildingkim, manga qilg'aysen?!" – deb, uni o'limga mahkum etadi.

Navoiy bu hikoyat orqali otasi, Vatani, xalqiga vafo qilmagan ayol eriga ham vafo qilmasligi masalasini o'rta qo'yadi.

"Nasoyim ul-muhabbat..." tazkirasi oxirida Navoiy "erkaklar martabasiga yetgan orif ayollar zikri"ni beradi. Biz shu tariqa islom olamida o'tgan 35 nafar avliyo ayol haqida ma'lumotga ega bo'lamiz.

Xullas, Navoiyning qaysi bir asarini o'qimaylik, u xuddi bugun yozilgandek bizga ma'naviyat ulashadi, demak, ular hech qachon o'z qadrini yo'qotmaydi. Bu ijod namunalari hozir ham yoshlarni tarbiyalash, ularning ma'rifatini oshirishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Navoiy asarlari o'zining boy mazmuni, chuqur g'oyalari bilan abad ul-abad kishilar qalbini rom etaveradi. Shu tariqa ular har zamonning eng zamonaviy so'zi bo'lib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. 20 tomlik. T.7. – Toshkent: Fan, 1991.
2. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. 20 tomlik. T.11. – Toshkent: Fan, 1993.
3. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. 20 tomlik. T.12. – Toshkent: Fan, 1996.
4. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. 20 tomlik. T.17. – Toshkent: Fan, 2001.